

Piotr Kowalczyk*

TADEUSZ RÓŻEWICZ: A MAGYAR NYELVÓRA

– szépirodalmi riport az ötvenes évekből

1. A Magyar Nyelv Éve kiváló alkalmat ad olyan irodalomtörténeti események visszaidézésére, amelyeket már régóta elhomályosított a feledés. Az 1956-os magyar forradalom és a lengyelországi októberi események előtti évek irodalma a későbbiekben nem keltett különösebb érdeklődést a szélesebb olvasóközönségben. Az állami irányítás alatt nagy mennyiségben termelt, a szematizmus szellemiségét megjelenítő irodalmi jellegű műveket – a sztálinizmustól szabadulni akarván – éppúgy feledni kívánta a magyar társadalom, mint a lengyel. Az államosított irodalom felé irányuló gyűlölet azt eredményezte, hogy az 1945–56 közötti irodalmi tevékenység gyümölcsei a későbbiekben – a szűk szakértői körön kívül¹ – alig váltak ismertté. Ha egy átlagos lengyel vagy magyar szakos egyetemistának feltennénk azt a kérdést, hogy mit tud erről a nehéz időszakról, akkor nagy valószínűséggel azt válaszolná, hogy annak idején a szematizmus dominált, és hogy amíg néhány közismert író tevékenyen szolgált a kommunistákat, addig mások jobbára csak fordításból éltek. Ennek ellenére azonban mégis lehet találni olyan értékes, de legalábbis érdekes műveket, amelyek érdemesek azok figyelmére is, akik nem mondhatók a korszak kutatóinak. Tadeusz Różewicz szépirodalmi riportja, *A magyar nyelvóra (Godzina języka węgierskiego)* és annak irodalomtörténeti kontextusa főleg azok számára érdekes, akik a korszak magyar–lengyel kulturális kapcsolatai iránt is érdeklődnek.

2. Molnár István 1976-ban így írt Różewiczről: „a mai lengyel irodalom talán legismertebb alakja. A második világháború után indult költő, próza- és drámaíró műveinek jelentős részét hazánkban is kiadták. 1967 és 1972 között megjelent magyarul Różewicz drámáinak és elbeszéléseinek egy-egy kötete; kisregénye: a *Halál régi díszletek* között; illetve *Megmenekült* címen válogatott versei. Olvashatunk költői

* Piotr Kowalczyk PhD, Jagelló Egyetem, Krakkó, peterkowl@poczta.onet.pl

¹ A szocialista realizmussal foglalkozó újabb munkákra l. pl. Fast 2003, Możejko 2001, Lapiński–Tomasik 2004, illetve Ständeisky 2005.

terméséből a felszabadulás óta eltelt harminc év mindhárom lengyel versantológiájában (1951, 1967, 1969) és a rózewiczzi hangra kitűnően ráérező Fodor András műfordításainak kötetében, az 1969-es *Napróforgóban*. A *Mai lengyel elbeszélők* (1965) és a *Modern lengyel drámák* (1968) című válogatásokban is megtaláljuk a sokoldalú író egy-egy alkotását. 1964 óta többször közölt Rózewicz-műveket a *Nagyvilág*, verseiből az *Alföld* (1968/11) és a *Tiszatáj* (1972/4) is ízelítőt adott. Arról azonban kevesebbet tudunk, hogy Tadeusz Rózewicz több magyar tárgyú vagy vonatkozású mű szerzője. Ezek nagyobb része nem jelent meg hazánkban” (Molnár 1976: 83).

Köztudott, hogy a kommunista hatalomátvétellel összefüggésben mind a lengyel, mind a magyar írószövetség hivatalosan is proklamálta a szocialista realizmust, mint irodalmilag kizárólagosan érvényest. A lengyel írószövetség szccecini gyűlésén 1948 januárjában fogadta el a szovjet mintára alkotott irodalmat, de már egy évvel azelőtt aláírták Budapesten a lengyel–magyar kulturális egyezményt², amely keretet adott a két ország közötti irodalmi kapcsolatok intézményes kialakítására az azt követő pár év viszonylatában. Az egyezményt a magyar kormány nevében többek között Ortutay Gyula írta alá, a lengyel kormány nevében pedig Stanisław Skrzyszewski és Alfred Fiderkiewicz. Az egyezmény IX. pontja kimondja:

- A magas Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy
- a) támogatják az értékes irodalmi és tudományos művek lefordítását magyar nyelvről lengyel nyelvre és lengyel nyelvről magyar nyelvre, valamint előmozdítják könyvek, folyóiratok, újságok, napilapok és egyéb kiadványok kiadását és cseréjét;
 - b) különösen elősegítik a két ország sajtóügynökségeinek és tudósítóinak működését.³

A mindkét részről elfogadott egyezmény rendszeres fordítási munkát tervezett, amelyhez megfelelő tehetséggel, tudással és főleg elkötelezettséggel rendelkező fordítókat kellett kiképezni. Az elméleti keretet Révai József vázolta fel *A magyar irodalom feladatai* című híres felszólalásában, amely annak ellenére, hogy hivatalosan csak 1951. április 30-án hangzott el a magyar írók első kongresszusán, mint ha korábban is érvényes lett volna. Révai világosan kimondta: „Nem tanulunk a barátainktól eleget. Élénken figyeljük, mi megy végbe Romániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, teszem, a mezőgazdaság szocialista átalakulása terén, és amit átvehetünk barátaink tapasztalatából, azt igyekezünk megtanulni. Nem így áll azonban ez a dolog – hozzáteszem: sajnos – az irodalom kérdéseiben. És ez a hiba, amelyet helyre kell hozni” (Révai 1952: 41–42).

² A dokumentum mind a budapesti Országos Levéltárban, mind a varsói Külügyminisztérium levéltárában megtalálható.

³ A lengyel nyelvű idézeteket és műcímeket magyarul – ha az ettől való eltérés külön nincs jelölve – a saját fordításomban adom meg. (P. K.)

Mivel már 1948 decemberében aláírták a Magyarország és Lengyelország közötti kulturális egyezményt, ennek keretében mindkét fél rendszeresen küldött írókat, költőket, festőket, újságírókat azzal a céllal, hogy országának olvasóközönsége információkat szerezzen a másik szocializmust építő országról. Erre az időszakra jellemző az is, hogy a kelet-közép-európai országok zárt világba kerültek. Egyrészt az elzártság, másrészt pedig a hivatalos keretek határozták meg a két ország közötti írói és fordítói együttműködést. Az egyezmény alapján vegyes kulturális bizottságot hoztak létre, amely félévente váltva Budapesten, illetve Varsóban ülésezett. Az elvégzett munka eredményeit rendszeresen áttekintették, így tisztában voltak azzal, hogy minőségi műfordítókat kell képezniük, ha ezt a szép feladatot a két „Szerződő Fél” sikeresen szeretné teljesíteni. Az olyan műfordítót tartották a legjobbnak, aki maga is költő. Az első kiválasztottak közül Lengyelországba például Sebők Éva költőnő került, Magyarországra pedig a költő Tadeusz Rózewicz és a festőművész Aleksander Kobzdej. Ha már elvállalták a feladatot, az intenzív nyelvtanulás követően a hatalom várta a befektetés mielőbbi megtérülését.

Molnár a lényegre tapintva jegyzi meg Rózewiczről, hogy „a költő, a lengyel irodalom akkori éveire jellemző módon, osztatlanul lelkesedik az új társadalmat és országot építő ember munkája, annak eredményei iránt. A pátozzal teli, sajtótudósításnak beillő verseket (közöttük a féltucatnyi magyar témájút) azonban nem a hivatalos hév, nem maga a lendület teszi szokványossá. Inkább az, hogy Rózewicz nem várta meg bőséges élményanyagának leülepedését. Túlságosan hamar megírta őket. Címük önmagában is jellemzi a verseket, a költő gyakran naív jószándékát” (Molnár 1976: 83).

Ha összeállítjuk az ötvenes évek Lengyelországában megjelent magyar témájú műveket, akkor – a bilaterális lengyel–magyar kulturális bizottságok által hivatalosan elfogadott műfordítások mellett – Rózewicz alkotásai kiemelt helyet foglalnak el. Már 1951-ben, a Varsóban kiadott *Czas, który idzie* [A haladó idő] című verskötetében olvashatunk magyar vonatkozású verseket. Ezek a következők: *Szybciej, niż w marzeniu* [Hamarabb, mint a vágyálomban], amelynek alcíme *dla dzieci górników z Tatabányi* [a tatabányai bányászgyerekek számára], *Gwiazdy Budapesztu* [Budapesti csillagok], valamint *Dunaföldvár* (Rózewicz 1951: 18–19, 34).⁴ A következő évben kiadott *Wiersze i obrazy* [Versek és képek] című kötetben található az *Idą* [Jönnek] címet viselő alkotást, amelynek alcíme: *Widziałem 1 Maja 1950 r. w Budapeszcie w dzień i w nocy pół miliona manifestujących* [Láttam 1950. Május 1-jét Budapesten, éjjel-nappal fél millió tüntető] (Rózewicz 1952: 41–44). 1954-ben jelent meg Krakkóban Rózewicz következő verskötetete, a *Równina* [Síkság], amelyben csak egy, de annál terjedelmesebb, epikai fogantatású költemény szerepel *Widnokregi* [Horizontok] címmel (Rózewicz 1954: 26–33). A már többször idézett Molnár szerint „tárgya egy séma: a pusztán nevelkedett, annak

⁴ A *Dunaföldvár* c. vers 1953-ban is megjelent Varsóban Rózewicz válogatáskötetében, valamint a *Twórczość* c. irodalmi folyóiratban 1955-ben. A verset magyar nyelvre Fodor András fordította le (*Nagyvilág* 1975/IV.).

szépségei mindenek fölé helyező fiatal dunántúli bányász és a bányák fölött felnőtt, szülőföldjéhez ragaszkodó lány szerelme. Ráadásul ezúttal előkerülnek a romantikus Magyarország-kép összes kellékei: a csikós és ostora, rőzsekunyhó és délibáb, a juhnyáj és a hosszúszarvú ökrök, a gémeskút és – máshonnan – a vörösbor. Ám Rózewicz mindezt átformálja: a rá jellemző finom szel-lemességgel, humorral telíti. Abból pedig, ami erőteljesen „pusztai”, népiesség lesz, legalább annyi bájjal, mint nevetésre ingerlő naivsággal” (Molnár 1976: 85).

Molnár már 1976-ban észrevette, hogy a *Horinzontokat* a Rózewicz költészetét értékelő lengyel kritikusok voltaképpen nem is említik. Mindez az azt követő – egészen a máig nyúló – időkben sem változott meg. A nagy költő alkotásáról szóló legújabb monográfiában – Tadeusz Drewnowski: *Walka o oddech, bio-poetyka o pisarstwie Tadeusza Rózewicza* [Küzdelem a lélegzetért, bio-poétika Tadeusz Rózewicz irodalmi tevékenységéről] című munkájában (2002) – alig esik szó Rózewicz magyar témájú verseiről.⁵

Rózewicznek a szocialista realista irodalomba tartozó utolsó magyar vonatkozású műve a *Srebrny klos* [Ezüst kalász] című kötetben megjelent *Białe pióro* [Fehér toll], amelyet Petőfi Sándor emlékének szentelt (Rózewicz 195: 17–18).

3. Ahogy már említettem, Rózewicz magyarországi ösztöndíja nem csak a költészet terén hozott eredményeket. Maga a költő erről így ír abban a levelében, amelyet Budapestről küldött 1950. március 6-án a szintén költő Julian Przybosnak: „Januárig maradok Budapesten. Riportokat írok innen. Ez a kenyérért való munka – nagyon nehezen megy ez nekem. A napilapokhoz csatolt „kulturális mellékletek” szerkesztői dicsérik ezeket a riportokat, de én szkeptikusan nézem őket. Mivel a versekből való élet teljesen lehetetlenné vált” (idézi Drewnowski 2002: 98).

Az akkor íródott – Molnár (1976) meghatározása szerint – riportszerű „beszámoló” egy része a *Kartki z Wegier* [Magyarországi képeslapok] című válogatásban jelent meg Varsóban (Rózewicz 1953). A kötet különféle szövegekből áll, amelyek átfogó képet adnak a költő magyarországi tartózkodásáról. Ahogy azt tudjuk, Rózewicz a Magyarországra küldése előtt nem ismerte a magyar nyelvet, ezért alapvető feladata volt a nyelv elsajátítása. Molnár megállapítja: „Bár Rózewicz – sokak reménykedése ellenére – nem vált a magyar irodalom lengyel népszerűsítőjévé, a nyelvtanulást, legalábbis tanulmányútja idején, komolyan vette. Emlegeti magyar nyelvóráit, magyar kifejezéseket iktat riportjaiba” (Molnár 1976: 84). Ám az a riport, amely a *Godzina języka węgierskiego* [A magyar nyelvóra] címet viseli (Rózewicz 1953: 30–34), nem csak a nyelvtanulásról szól.

1950-ben Varsóban jelent meg Rózewicz: *Pięć poematów* [Öt költemény] című verseskötete. Ebben olvasható a költő egyik leghíresebb verse, a *Warkoczyk* [Cop-focská]. E vers a második világháború után folyamatosan kötelező olvasmány volt a lengyel középiskolákban. Az irodalmárok szerint az ún. auschwitz-i versek közé tar-

⁵ A könyv cím szerint összesen egyet említ, a *Budapesti csillagokat* (Drewnowski 2002: 105).

tozik. Drewnowski a monográfiájában ezt írja róla: „Akkor [1949-ben – P. K.] íródtak Rózewicz első, és gyakorlatilag egyetlen auschwitzi versei: a Warkoczyk [Cop-focska] és a Rzeź chłopców [A fiúk lemészárlása], és nem sokkal utána jelenik meg a Wycieczka do muzeum [Kirándulás a múzeumba]⁶, egyetlen ilyen témájú prózai alkotása” (Drewnowski 2002: 97). Ám Drewnowski ezen utóbbi megállapítása erősen vitatható, mivel a *Godzina języka węgierskiego* [A magyar nyelvóra] szintén az auschwitzi témájú művek közé sorolható.

Ha közelebbről megnézzük a riport szövegét, akkor láthatjuk, hogy maga a szöveg formailag a riportszerű „beszámoló” közé tartozik (vö. Molnár 1976: 84). Ezzel összefüggésben az alábbiakat mindenképpen érdemes megemlíteni:

1. Rózewicz sajátos politikai körülmények között alkotott, beírta magát a gazdag irodalmi hagyománnyal rendelkező szocialista realista riportszerzők közé – elég a szovjet-orosz alkotókat megemlíteni, például Isaak Babelt, Nikolaj Ostrowskit vagy Theodor Pliviert.
2. A második világháború után sok olyan riportszerű irodalmi alkotás jelent meg Lengyelországban, amely a háború borzalmait írta le – például Seweryna Szmaglewska: *Dymy nad Birkenau* [Füst Birkenau fölött], Pola Gojawiczyńska: *Krata* [A rács], Zofia Nałkowska: *Medaliony* [Emlékérmek], Gustaw Herling-Grudziński: *Inny świat* [Más világ].
3. Műfajilag olyan egyszerű riportról van szó, amely politikai, társadalmi és erkölcsi ügyeket érintett az új rendszert építő államra vonatkozóan. Itt a legjobb párhuzamos példa Ksawery Pruszyński: *Podróż po nowej Polsce* [Utazás az új Lengyelországon át] című riportsorozata.⁷
4. Végül, de nem utolsó sorban: Rózewicz műve az auschwitzi témájú szépirodalmi alkotások közé tartozik.

Jan Paławski (2005: 15) szerint a szépirodalmi riportot az alábbiak jellemzik: 1. külön bevezetés, időnként a választott téma indoklásával; 2. a hangsúlyok megfelelő elhelyezése; ilyenkor a szöveg kompozíciója kerül előtérbe, nem pedig a kognitív funkciója; 3. a tartalom dramatizálása a megfelelő kompozíciós megoldások révén; az alkalmazott nyelv autotelikus jellemzőire történő utalás; 4. a feltűnő megoldások.

Ha a fentebb bemutatott jellemzők felől nézzük Rózewicz szövegét, akkor láthatjuk, hogy *A magyar nyelvóra* műfajilag egyértelműen a szépirodalmi riportok közé tartozik. A szöveget az ún. természetes kompozíció jellemzi. A cselekmény menete megfelel a természetes, kronologikus rendnek; a történetmondás visszaemlékező jellegű; az idő folyamatossága jelölve van; a cselekmény megválasztását a

⁶ Maga a szöveg magyarul is megjelent 1982-ben Rózewicz: *Kirándulás a múzeumba* című kötetében Csevenitsz Jolán és Gimes Romána fordításában.

⁷ A felsorolt műveket Paławski (2005: 7–17) alapján említem.

természetes dramatizálás indokolja; a szöveg struktúrája zárt. *A magyar nyelvóra* szövege tartalmilag négy részből áll.

1. A főszereplő bemutatása. A riport főszereplője dr. G. Anna, aki a Kertész utcában lakik. Rózewicz a főszereplő személyét egy nagyon rövid, egyszerű mondatban mutatja be az olvasónak. Aztán a Kertész utca lírai leírása következik, amelyben ezt a pesti utcát egy szürke, növénytelen, betonkanyonnal hasonlítja össze, ahol lent súlyos, forró levegő van, fent pedig az égen füsttel kevert felhők vonulnak. A fiatal ösztöndíjas hetente háromszor látogatja meg – ahogy ő nevezi – Anna nénit. Magyarul köszön neki, rossz magyar kiejtéssel, ám ez csak könnyed mosolyt csal Anna néni arcára. Továbbá az is kiderül, hogy Anna néni rövidlátó, ezüsthajú tanárnő, aki nemcsak németet, angolt és franciát tanít a különféle minisztériumokba került munkásoknak és földművelőknek, hanem magyart is azoknak a külföldieknek, akik azért jöttek, hogy megismerkedjenek az új Magyarország életével. Azonnal kiderül, hogy a poliglott Anna néni maga is szorgalmasan tanul oroszul, mivel tervei szerint négy hónap múlva már ezt a nyelvet is tanítani fogja. A tanárnő egyébként megvitatja az orosz kiejtését a fiatal lengyelrel. Csak ebben a részben találhatunk olyan elemeket, amelyek egyértelműen jelzik az olvasónak, hogy a riport cselekménye az ötvenes évek világában játszódik.
2. A magyar nyelvóra menete. Az óra Anna néni szobájában zajlik. Az óra kezdetén a tanárnő néhány szót vált a postással. A beszélgetés kiváló alkalmat ad a költőnek, hogy alaposan megnézze a szoba berendezését. A tanuló a nap fényénél észrevesz egy olajfestményt, egy fiatal nő portréját. Az óra folytatódik. Mivel a költő nem beszél magyarul, tanárnője pedig lengyelül, a német nyelvet használják közvetítő nyelvként. Egyszer csak hirtelen csönd lesz. A tanárnő rápillant a fiatal nő képére. Ez a hűgom – mondja. Még egy szó hallatszik: Auschwitz. Ebben a pillanatban a magyar nyelvóra félbeszakad.
3. A tartalom átfordulása és dramatizálása. Anna néni elmeséli családjá szomorú történetét a fiatal Rózewicznak. Elmeséli, mi történt Budapesten 1944-ben. Elmondja, hogy Magyarországról összesen fél millió zsidót vittek el. Erre a fiatalember beszámol arról az auschwitzi látogatásáról, amelyre 1949-ben került sor. Rózewicz kiválóan fokozza a drámai haungulatot:

Auschwitz. Oświęcim. Voltam ott s láttam. Voltam az ocewięcimi Állami Múzeumban. Jegyet váltottam, hogy átlépjem az Arbeit macht frei feliratú kaput. [...] Most mindezt elmesélem Anna néninek. Sorban leírom az épületeket és a termeket, amelyekben elhelyezték a meggyilkoltak után maradt tárgyakat. Elmesélem a kefe-, bögre-, púdertartó-, borotvaecsetbalmokat. [...] Leírom az óriási nőhajgömböt – ennyi maradt a több száz kilós anyagból, amelyet egy gyárba szállítottak, Bajorországba (Rózewicz 1953: 33).

A tanuló folytatja az elbeszélést, megemlítve a csalódott amerikai turistánőt, aki szerint a kiállítás nem volt túlságosan attraktív.

4. Megoldás. A tanuló monológja után csönd lesz. Annak ellenére, hogy még negyed óra hátra van, a nyelvóra nem folytatódik. A búcsúzásnál elmarad a szokásos mosoly. Az ajtó bezárult után csak az asszony lassú, távolodó lépteit lehet hallani.

Mindezek alapján az ismertetett szöveget be lehet sorolni Rózewicznek az ún. auschwitzi szövegei közé, amellyel egyúttal Drewnowski (2002: 97) azon megállapítását is cáfolni lehet, hogy a *Kirándulás a múzeumba* Rózewicz egyetlen auschwitzi prózai műve lenne.

Műfailag *A magyar nyelvóra* megfelel szépirodalmi riport műfaji elvárásainak. Megtaláljuk az önálló bevezetést (Anna néni leírása) csakúgy, mint a cselekmény dramatizálását (Anna néni rövid családi története, valamint a költő auschwitzi látogatása). Beszélhetünk a magyar nyelvről, mint az autotelikus nyelvről. A szövegben a következő magyar szavak szerepelnek a német és a lengyel megfelelőjükkel együtt: *kiáltás* – *der Schrei* – *krzyk*; *szárny* – *der Flügel* – *skrzydło*; *füst* – *der Rauch* – *dym*; valamint *fecske* – *die Schwalbe* – *jaskółka*, *patak* – *der Bach* – *potok*. A megoldásban a két szereplő viszonya megváltozik. Addig szívélyes, de voltaképpen semleges tanár–tanuló viszonyról lehetett beszélni, az elhangzott vallomások után a szereplők viszonya átalakul, baráti válik. A búcsúzástól kezdődően közös múltjuk van.

4. Visszatérve az ötvenes években magyar és lengyel állam által közösen kijelölt célok teljesüléséhez, két dolgot leszögezhetünk: 1. Az ígéretes tervek ellenére Tadeusz Rózewicz mégsem lett a magyar irodalom lengyelországi népszerűsítője. 2. Életeművében azonban mégiscsak vannak olyan magyar témájú szövegek az ötvenes évekből, amelyek érdekes adalékokkal egészítik ki Rózewicz irodalmi tevékenységének ezt a korai szakaszát, akár csak a korszak lengyel–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatainak történetét.

Irodalom

Drewnowski, Tadeusz 2002. *Walka o oddech, bio-poetyka o pisarstwie Tadeusza Rózewicza*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Fast, Piotr 2003. *Realizm socjalistyczny w literaturze rosyjskiej*. Universitas, Kraków.

Lapiński, Zdzisław – Tomasik, Wojciech 2004. *Słownik realizmu socjalistycznego*. Universitas, Kraków.

Molnár István 1976. Tadeusz Rózewicz magyar témái. *Tiszatáj* 12: 83–86.

Mozejko, Edward 2001. *Realizm socjalistyczny Teoria. Rozwój. Upadek*. Universitas, Kraków.

Paclawski, Jan 2005. *O reportażu i reportażystach*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce.

Révai József 1952. *Kulturális forradalmunk kérdései*. Szikra Kiadó, Budapest.

Rózewicz, Tadeusz 1951. *Czas, który idzie*. Czytelnik, Warszawa.

- Różewicz, Tadeusz 1952. *Wiersze i obrazy*. Czytelnik, Warszawa.
- Różewicz, Tadeusz 1953. *Kartki z Węgier*. Czytelnik, Warszawa.
- Różewicz, Tadeusz 1954. *Równina*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Różewicz, Tadeusz 1955. *Srebrny kłos*, Czytelnik, Warszawa.
- Standeisky Éva 2005. *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a batalom*. 1956-os Intézet Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.